

Резюме

Змерзлий Б. В. Общие решения комитета по портовым делам и дальнейшее развитие портового дела в 1901–1913 гг. в Черноморско-азовском регионе.

В статье рассматриваются общие решения по портовым делам и дальнейшее развитие портового дела в 1901–1913 гг. в портах Черного и Азовского морей (Одесса, Николаев, Нахичевань, Батум, Керчь, Херсон, Поти, Сухуми, Ростов-на-Дону, Таганрог, Мариуполь, Ялта, Туапсе, Судак и другие). В этот период Комитетом принимались решения по определению штатов данных портов, штатов служащих на их плавучих средствах, финансирование команд ледоколов, строительство и ремонт подъездных путей и собственно портов, дноуглубительные и землечерпальные работы, выравнивание русл рек, определение отдельных сборов и налогов по просьбам обществ владельцев пароходов, разработка различных инструкций и циркуляров. Отдельно рассмотрены законы, принятые в данном направлении в 1912–1913 годах.

Ключевые слова: комитет по портовым делам, Черное и Азовское моря, порты.

Summary

Zmerzlyi B. General decisions of committee on port businesses and further development of port business in 1901–1913 in a Black and Azov seas region.

The general solutions for port affairs and further development of the port case in 1901–1913 in the ports of the Azov and Black sea (Odessa, Nikolaev, Nakhichevan, Batum, Kerch, Kherson, Poti, Sukhumi, Rostov-on-don, Taganrog, Mariupol, Yalta, Tuapse, Sudak and others) are examined in the article. During this period the Committee took decisions on the definition of the states of the data ports of staff on their craft, funding teams of icebreakers, construction and maintenance of access roads and the actual ports, dredging and dredge operation, the alignment of the river channel, determining separate fees and taxes at the request of the societies owners of steamers, development of the regulations and circulars. The laws, that have adopted in this direction in 1912–1913, had been separately considered.

Keywords: Committee for port Affairs, Black and Azov sea, ports.

Отримано 20.06.2014

УДК 340.141(481)

М. М. БЕДРІЙ

Мар'ян Миронович Бедрій, кандидат юридичних наук, асистент кафедри Львівського національного університету імені Івана Франка

НОРВЕЗЬКЕ ЗВИЧАЄВЕ ПРАВО: ДЕЯКІ ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Вдосконалення правової системи України на сучасному етапі викликає жвавий інтерес до наукових розвідок у різних напрямках юридичної науки. Серед них важливим є історико-правовий напрям, що допомагає більш комплексно розглядати державно-правові явища в їх динаміці, визначати зв'язки минулого із сьогоденням та розробляти обґрунтовані прогнози правового розвитку. Водночас історико-правова наука не повинна бути однобічною, адже її значення зростає в міру розширення сфери пізнання. З огляду на ці міркування існує значна доцільність проаналізувати деякі історико-правові аспекти звичаєвого права Норвегії.

Норвегія є державою на півночі Європи, назва якої походить від слова *nordweg* (з норв. – шлях на північ). Вона розташована в західній частині Скандинавського півострова, тому історично підтримувала тісні контакти з Данією, Швецією та Фінляндією. Від найдавніших часів Норвегію населяли автохтонні племена, що з VIII ст. стали відомими в Європі як вікінги, якими також називали данців і шведів, котрі проводили завойовницькі походи. Хоча вже у IX ст. на норвезьких землях формувалися окремі князівства, лише в XI ст. король Олав Гаральдсон зумів об'єднати більшість із них у єдину державу¹. У 1536 р. Норвегія остаточно була інкорпорована до складу Данії, здобувши суверенітет аж у 1814 році².

Хоча Олав Гаральдсон зумів об'єднати норвезькі землі в єдиній державі, їх правової монолітності не вдалося досягнути, адже в її округах діяли різні за змістом правові норми. Територія тогочасної Норвегії поділялася на чотири частини – Фростатинг (центральне місто Трондгієм), Гулатинг (центральне місто Берген), Ейдсвіатинг і Боргартинг. У XII ст. кожна з цих частин держави уклала власний законодавчий звід. Вперше єдиний законодавчий збірник усієї Норвегії був укладений за правління короля Магнуса Гааксонса (1263–1280 рр.)³. Цей законодавчий збірник отримав назву Ляндслов і становив основу правової системи Норвегії до та навіть певний час після її інкорпорації до складу Данії.

Звичаєве право Норвегії розвивалось паралельно із формуванням самого норвезького народу, тому містило правові норми, які були ним визнані та застосовувались протягом тривалого часу. Хоча у цій державі процес становлення законодавства відбувався доволі інтенсивно, внаслідок чого істотно звузилася сфера застосування звичаєвого права, правовий звичай визнається джерелом права навіть у сучасній Норвегії. Докладніше

розглянемо такі правові звичаї норвезького народу: тинги, зайняття неосвоєної землі, удель, обмін товарів, усиновлення позашлюбних дітей, прийняття спадщини, компенсація та помста, засідання стріли.

Тинги. Звичаєвому праву Норвегії здавна був притаманний демократичний характер, адже більшість важливих питань суспільного життя вирішувалася на тингах – народних зібраннях різних рівнів. Історично першими тингами норвезького народу були алтинги – зібрання громад, які зародилися ще в додержавні часи, а в умовах державного устрою стали органами місцевого самоврядування у містах і селах. Більшою територією управляли лагтинги, до складу яких алтинги делегували своїх представників. Лагтинги наділялися законодавчими та судовими повноваженнями. Окремі з лагтингів мали велике історичне значення, тому відповідно, отримали власні назви: Гулатинг, Фростатинг, Ейдсвіатинг, Боргатинг тощо⁴.

Тинги, уповноважені вирішувати судові справи, мали назву льогтингів. Перші згадки про їх діяльність припадають на X ст. і пов'язані з діяльністю Гаакона Хороброго. Як правило, льогтинги проводили свої засідання один раз на рік, а їх склад формувалася із представників громад, на яких поширювалася влада тингу⁵.

Норвезькі королі сприяли діяльності тингів, оскільки рішення, прийняті ними, мали всенародну підтримку. Відомості періоду XIII ст. за правління норвезьких королів Олава Святого та Кнута Великого вказують на те, що королі подорожували країною та головували на тингах⁶. Тинги були основним інститутом норвезького народовладдя, який був утворений самим народом за допомогою звичаєвого права. До впровадження християнства тинги також виконували роль органу релігійної влади, а на їх засіданнях відправлялися культу. Однак із поширенням християнства тинги виконували лише політично-правові функції⁷.

Зайняття неосвоєної землі. У звичаєвому праві багатьох народів світу діяв правовий звичай, за яким особа могла набути право власності на землю, що не мала власника, у разі її зайняття та освоєння. В українському праві цей правовий звичай називався займанщиною⁸. У Норвегії зайняття неосвоєної землі та набуття права власності на неї мало свої особливості. Сага Егіля містить цікавий переказ, за яким засновник норвезької монархії Гаральд Гаарфагер присвоїв собі право власності на всі оброблені та необроблені землі Норвегії. Його наступник Гаакон Добрий відмовився від цього права щодо оброблених земель, залишивши у своїй власності необроблені землі. З тих пір зайняття необроблених земель стало можливим за наявності королівського дозволу.

Після його одержання особі надався строк у 12 місяців для оброблення й обгородження земельної ділянки. Коли строк спливав, вона уже не мала права її розширяти, а те, що було оброблено й обгороджено, ставало її приватною власністю. Для земель навколо цієї ділянки відстанню в усі боки, доки можна було докинути сокирою, існувало право користування. За відсутності королівського дозволу особа могла набути у власність неосвоєну землю в разі користування нею упродовж правління трьох норвезьких королів або хоча б не менше 30 років⁹.

Удель. Норми про удель (*odelsrett*) були важливою частиною норвезького законодавства у період Середньовіччя, проте вони мали звичаєве походження, про що свідчать особливості даного правового інституту. Правовий звичай удела полягав у наданні пріоритету родичам власника земельної ділянки під час її продажу. Презюмувалося, що він мав право продати цю землю тільки родичу, а у випадку, коли всі родичі відмовилися від купівлі, вона могла бути продана сторонній особі. Причому черговість ofert про купівлю землі родичам повинна була відповідати їх черговості у випадку спадкування даного майна. Якщо продавець не дотримувався цього порядку, договір купівлі-продажу міг бути визнаний недійсним¹⁰.

У найбільш давні часи уделем називали будь-яку земельну ділянку, що супроводжувалося поширенням описаної процедури на всі норвезькі землі. Проте розвиток економічних відносин спонукав законодавця обмежити застосування правового звичаю удела тільки на деякі категорії земель. Так, щодо земельних ділянок, розташованих у містах, правовий звичай удела не застосовувався. Удель, як правило, поширювався на такі землі: родові, отримані у спадок; отримані як компенсація за вбивство родича; надані з умовою пожиттєвого утримання; подаровані королем на знак визнання чи за суспільні заслуги; отримані за виховання дитини, прийнятої з іншої сім'ї; отримані внаслідок обміну одних родових земель на інші¹¹.

Визначальною умовою виникнення правового режиму удела в Норвегії був термін, протягом якого певний рід володів відповідною землею. У законі Гулатингу зазначалося, що режим удела поширюється тільки на землі, що були власністю сім'ї протягом шести поколінь. Закони Фростатингу 1274 р. скоротили термін перебування землі у власності сім'ї до чотирьох поколінь, а Ляндслов встановив більш чіткий строк – 60 років¹². Цікаво, що ст. 127 Ляндслова зобов'язувала навіть короля Норвегії дотримуватися встановленого звичаєвим правом порядку продажу удела¹³.

Коли все ж таки власнику удела вдавалося без попереднього погодження з родичами його продати, вони отримували право викупити це майно у його нових власників. Фростатинг встановив 20-річний термін для такого викупу, а Гулатинг постановив, що право викупу триває до тих пір, доки продана земля не стане уделем для нової сім'ї (тобто пробуде в роді шість поколінь). Однак Гулатинг передбачив вимогу, що родич, який мав намір викупити удель, повинен був заявити про нього не пізніше як через 20 років після його продажу. При викупі він отримував право сплати всього 4/5 ціни, яку заплатив покупець удела його першому власнику. Ляндслов надавав для реалізації права родинного викупу землі 60-річний термін, однак з умовою, щоб кожні десять років родич, який мав намір викупити удель, заявляв про це в тингу. Натомість сам продавець мав право викупити удель тільки в тому випадку, коли про це було вказано безпосередньо в договорі, за яким він його продав¹⁴.

Обмін товарів. Для норвегів, які від ранніх часів займалися мореплавством, а відтак – торгівлею, важливим правовим звичаєм ділового обороту став обмін товарів. Піком його застосування був період

XII–XIII ст., коли відбулися істотні зміни в організації товарообміну. Якщо раніше норвеги, як правило, обмінювалися між собою та іншими народами дорогими товарами та предметами розкоші, то в цей час активно залучалися до обміну більш дешеві товари (основним обмінним товаром норвегів стала риба різних видів). Це сприяло інтенсивності зовнішньої торгівлі та збільшувало рентабельність поставки навіть на великі відстані¹⁵. Першим великим торгівельним центром Норвегії стало місто Каупанг (Скрінгсаль), в якому практикувалися як купівля-продаж, так і обмін товарів¹⁶.

Усиновлення позашлюбних дітей. Звичаєве право Норвегії з давніх часів регулювало відносини щодо усиновлення дітей, а усиновляли, як правило, своїх же дітей, однак позашлюбних. Склалася ситуація, коли діти, не народжені в шлюбі, позбавлялися багатьох прав, у тому числі на спадок, а їх було багато, оскільки норвеги періоду Середньовіччя часто вели війни, подорожували та мали чимало наложниць. Відтак суспільство потребувало правового звичаю, який би прирівнював позашлюбних дітей до тих, які народжені у шлюбі. Тим паче, що в Норвегії позашлюбні сини короля неодноразово ставали наступними королями¹⁷. У той час діяла норма, що дитина, народжена від рабині, спадкувала правовий статус матері, однак батько мав право його змінити, усиновивши таку дитину до досягнення нею трирічного віку¹⁸.

У сусідніх Данії та Швеції процедура усиновлення була значно простішою та полягала у тому, що усиновитель привселюдно садив дитину собі на коліно і заявляв про вільний намір її усиновити. Натомість у Норвегії ця процедура була складнішою: усиновитель різав трілітнього вола та робив чобіт зі шкіри на праву ногу; потім він влаштував бенкет, на якому цей чобіт ставили у центр залу; спочатку усиновитель, потім дитина, а тоді всі жителі дому почергово ставили в нього праву ногу, чим підтверджували, що дитина стала повноправним членом сім'ї¹⁹.

Прийняття спадщини. Повнолітній спадкоємець повинен був з'явитися для отримання спадку не раніше як на сьомий і не пізніше як на тридцятий день після смерті спадкодавця. У разі неповноліття спадкоємця він мав право прийняти спадщини не пізніше як через п'ять років після досягнення повноліття. Коли спадкоємець подорожував, то він мав право отримати спадщину упродовж 12 місяців після повернення з неї. У разі недотримання цих строків спадкоємець втрачав спадкові права.

Прийняття спадщини в Норвегії вимагало дотримання й певного обряду. Спадкоємець сідав у крісло померлого спадкодавця і запрошував усіх кредиторів зібратися через тиждень. Тоді він проводив із ними розрахунок за боргами померлого. Коли спадщини було недостатньо, щоб погасити усі борги, спадкоємець розділяв успадковане майно у відсотковому відношенні між кредиторами. Тільки діти спадкодавця були зобов'язані погасити всі його борги незалежно від розміру спадщини²⁰.

Компенсація та помста. Звичаєве право Норвегії ставило перед потерпілим від злочину вибір: помститися злочинцю чи отримати грошову компенсацію за заподіяну шкоду. Хоча більш поширеним було отримання грошової компенсації, адже цьому сприяла держава, проте чимало норвегів вважали більш почесним помститися за злочин²¹. Якщо вбивцю вдавалося затримати на місці злочину, він був зобов'язаним якнайшвидше виплатити компенсацію. Коли йому цього не вдавалося зробити, то вбивцю в супроводі членів тингу та королівського судді відводили на морський берег і вбивали²².

Відповідно, помстою за вбивство було вбивство, тобто кривна помста. Причому родичі вбитого не завжди убивали вбивцю, а часто позбавляли життя іншого члена ворожого роду. Помста вважалася тим успішнішою, чим кращого та достойнішого родича вбивці було вбито. У відповідь рід мстився за це нове вбивство, тому виникала міжродова ворожнеча. Іноді ці протистояння доходили до того, що один із ворогуючих родів підпалював будинки своїх супротивників²³. Безумовно, держава намагалася протидіяти таким суспільно небезпечним діям, адже підпали викликали і пожежі. Так, у «Руській правді», яка зазнала впливу скандинавського права, підпал вважався найважчим злочином²⁴.

Засідання стріли. Коли людину вбивали в її домі, то дружина, чоловік або найближчі спадкоємці, які знаходили труп, повинні були невідкладно скликати засідання стріли, що отримало таку назву, оскільки скликалося за допомогою, яку передавали із дому в дім. Це засідання відбувалося у той день, коли було знайдено труп, або не пізніше наступного дня. Зазвичай засідання стріли мало на меті зафіксувати факт злочину та зібрати первинні докази й іншу інформацію, а тоді передавало справу в тинг округу, який розпочинав провадження у справі протягом п'яти днів. Однак у разі присутності на засіданні стріли не менше як 27 осіб, родичів убитого та вбивці, таке засідання отримувало право винести вирок у справі²⁵.

Охарактеризований норвезький правовий звичай певною мірою нагадував спосіб вирішення справ про необхідну оборону в українському копному судочинстві. Зокрема, в таких справах особа, яка вбила злодія, що вліз у її дім, наступного дня повинна була закликати на місце події копних суддів, котрі встановлювали факт дотримання умов необхідної оборони. Відтак господар, що вбив злодія, вважався невинуватим, а копні судді в усній чи письмовій формі повідомляли про це державному органу або феодалові, якому належав убитий злодій²⁶. Таке повідомлення унеможливлювало кримінальну відповідальність особи, яка вбила злодія, у державному чи вотчинному судочинстві.

Отже, звичаєве право Норвегії формувалося відповідно до умов життя норвезького народу та було найбільш важливим регулятором тогочасних правовідносин. Правові звичаї регулювали як публічно-правові, так і приватно-правові відносини Середньовічної Норвегії. Варто також зазначити значний рівень раціоналізму в звичаєвому праві Норвегії, яке намагалось розвивати корисні напрями діяльності суспільства, обмежувати негативні процеси та явища. Відтак звичаєва правотворчість норвезького народу стала важливою передумовою в становленні національного законодавства цієї держави та виступила визначальним фактором формування правової традиції Норвегії.

- ¹ Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час) / За ред. Б. Й. Тищика. – Львів: Світ, 2006. – С. 367.
- ² *Riste U.* Історія зовнішньої політики Норвегії / Улав Ристе; пер. с англ. М. Коробочкіна. – М.: Издательство «Весь Мир», 2003. – С. 161.
- ³ *Дарест Р.* Исследования по истории права / Родольф Дарест; пер. с фр. Н. Н. Чеботаревского. – М.: ЛИБРОКОМ, 2012. – С. 290–291.
- ⁴ *Гелле К.* Історія Норвегії / К. Гелле, С. Дюрвік, Р. Даніельсон, Е. Говланд, Т. Грьонлі; Пер. з норв. Н. Іванчук, І. Сабор, М. Красавіна. – Львів: Літопис, 2001. – С. 29.
- ⁵ *Головко Б. Г.* Особливості судоустрою та судочинства у Норвегії Х–ХІІ ст. / Б. Г. Головко // Судова влада в Україні і світі: історія, сучасність, перспективи розвитку: Матеріали ХХV Міжнародної історико-правової конференції. – Частина 2. – К., Сімферополь: СМД, 2012. – С. 17.
- ⁶ *Симпсон Ж.* Викинги. Быт, религия, культура [Электронный ресурс] / Жаклин Симпсон; Пер. с англ. Ю. Чехонадской. – М.: Центрполиграф, 2005. – Режим доступа: <http://www.bibliotekar.ru/vikingi/7.htm>
- ⁷ *Стурлусон С.* Круг Земной / Снорри Стурлусон / Отв. ред.: М. И. Стеблин-Каменский. – М.: Наука, 1980. – С. 628.
- ⁸ *Бедрий М. М.* Займанщина як інститут звичаєвого права Української козацької держави (XVII–XVIII ст.) / М. М. Бедрий // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2013. – Вип. 5. – Том 1. – С. 12.
- ⁹ *Дарест Р.* Вказана праця. – С. 298.
- ¹⁰ *Гелле К.* та ін. Вказана праця – С. 40.
- ¹¹ *Дарест Р.* Вказана праця – С. 297.
- ¹² *Гелле К.* та ін. Вказана праця. – С. 40.
- ¹³ Ландслов. Законы Гулатинга в редакции короля Магнуса Исправителя законов 1274 г. [Электронный ресурс] / Вст. статья, перевод В. М. Панкратова. – Режим доступа: <http://norse.ulver.com/src/other/landslov/chapter6.html>
- ¹⁴ *Дарест Р.* Вказана праця. – С. 297–298.
- ¹⁵ *Гелле К.* та ін. Вказана праця. – С. 38.
- ¹⁶ *Сойер П.* Эпоха викингов / Питер Сойер; Пер. с англ. А. Савина. – СПб.: Евразия, 2008. – С. 259.
- ¹⁷ *Симпсон Ж.* Вказана праця.
- ¹⁸ *Дарест Р.* Вказана праця. – С. 292.
- ¹⁹ *Симпсон Ж.* Вказана праця.
- ²⁰ *Дарест Р.* Вказана праця. – С. 299–300.
- ²¹ *Симпсон Ж.* Вказана праця.
- ²² *Дарест Р.* Вказана праця. – С. 309.
- ²³ *Симпсон Ж.* Вказана праця.
- ²⁴ Хрестоматія з історії держави і права України / Упоряд.: А. С. Чайковський, О. Л. Копиленко та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 32.
- ²⁵ *Дарест Р.* Вказана праця. – С. 309.
- ²⁶ *Namyslowski W.* Pozasądowe organy porządku prawnego w krajach południowo-słowiańskich i polsko-litewskich / Władysław Namyslowski // Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego statutu litewskiego. – Wilno, 1935. – S. 104.

Резюме

Бедрий М. М. Норвезьке звичаєве право: деякі історико-правові аспекти.

У статті досліджено окремі правові звичаї норвезького народу, що допомагають сформуванню комплексного бачення історії норвезького звичаєвого права. Основну увагу звернено на правові звичаї, що діяли в Норвегії до її інкорпорації до складу Данії у 1814 році. Проаналізовано тинги, зайняття неосвоєної землі, удель, усиновлення позашлюбних дітей, прийняття спадщини та інші правові звичаї.

Ключові слова: правовий звичай, Норвегія, удель, тинг, усиновлення.

Резюме

Бедрий М. М. Норвежское обычное право: некоторые историко-правовые аспекты.

В статье исследованы отдельные правовые обычаи норвежского народа, позволяющие сформировать комплексное видение истории норвежского обычного права. Основное внимание обращено на правовые обычаи, действовавшие в Норвегии до ее инкорпорации в состав Дании в 1814 году. Проанализированы тинги, занятие неосвоенной земли, удель, усыновление внебрачных детей, принятие наследства и другие правовые обычаи.

Ключевые слова: правовой обычай, Норвегия, удель, тинг, усыновление.

Summary

Bedriy M. Norwegian customary law: some historic-legal aspects.

In the article some legal customs of the Norwegian people, which allowing to form a comprehensive vision of the history of the Norwegian customary law, are researched. The main attention is paid to the legal customs operating in Norway to its incorporation into the composition of Denmark in 1814 analyzed. Tings, occupation undeveloped land, udel, adoption of illegitimate children, the inheritance and other legal customs are analyzed.

Key words: legal custom, Norway, udel, ting, adoption.

Отримано 18.06.2014